

UDK 7.0/77

Zagreb, 2011.

ISSN 0350-3437

Radovi Instituta za povijest umjetnosti 35
Journal of the Institute of Art History, Zagreb

Arijana Koprčina

Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb

Prilog poznavanju bosanskih *hanapa*

Prethodno priopćenje – *Preliminary communication*

Predano 7. 7. 2011. – Prihvaćeno 20. 10. 2011.

UDK: 739.1(497.5-3 Dalmacija)“13/14“

Sažetak

U članku se analiziraju tri srebrne zdjelice za piće poznate pod nazivom *hanap*, kojim su francuski izvori nazivali plitku široku zdjelicu za piće, a koju domaći izvori nazivaju čaša. Zdjelice su vjerojatno radovi dalmatinskih majstora, a po svoj su prilici bile namijenjene prostoru dalmatinskog zaleđa i Bosne. Malobrojni do danas objavljeni radovi na tu temu nisu bili usmjereni na funkciju takvih predmeta, čestih u popisima inventara i depozita bosanske vlastele u 14. i 15. stoljeću, koji se pojavljuju i u inventarima dalmatinskoga građanstva. Čaša s

motivom Jaganjca Božjeg ovdje se prvi puta objavljuje i uspoređuje s primjerkom iz franjevačkog samostana u Fojnici i s čašom iz Muzeja za umjetnost i obrt. Treći primjer izdvaja se svojim ranim ćirilničnim natpisom, koji je ovdje prvi puta interpretiran i koji upućuje na vezu s Crkvom bosanskom. Rad će povezati zlatarstvo dalmatinskih majstora i njihove utjecaje na prostor Bosne i Hercegovine i dalmatinskog zaleđa koji je tradicionalno prihvatao utjecaje majstora iz dalmatinskih gradova.

Ključne riječi: *hanap*, zlatarstvo, bestijarij, srednjovjekovna kultura, ćirilica, Crkva bosanska, stećci

Posude za piće bile su najčešći zlatarski proizvodi srednjovjekovnog razdoblja koji su se, usprkos velikoj produkciji, do danas sačuvali u prilično malom broju. Izuzetan primjerak zlatarstva 15. stoljeća je srebrna zdjelica za piće – čaša tipa *hanap*, koja je dosad bila nepoznata stručnoj javnosti i ovdje se prvi puta objavljuje. Po dekorativnom ukrasu oboda slična joj je zdjelica iz franjevačkoga samostana u Fojnici, a u komparativnom smislu najzanimljivija je usporedba s čašom iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt.

Posude za piće u obliku zdjelica svjedoče o dnevnoj kulturi srednjovjekovlja koja rijetko ulazi u fokus interesa, pisani izvori nazivaju ih »čšašama«, a na pojedinima se nalaze i gravirani natpisi koji ih također tako imenuju. Tipološki, ta vrsta posuda francuskog je porijekla, izvori ih spominju od 13. stoljeća i nazivaju *hanap*, latinski *ciphus*, što označava široku, plitku pliticu za piće, običnu, ne svečanog karaktera, nego namijenjenu dnevnoj upotrebi.¹ Očiglednu srodnost čaša s primjerima francuskih *hanapa*, ali i istovjetnost funkcije u smislu posude za piće, najbolje potvrđuje »Sankova čaša«² jedina sigurno atribuirana i datirana bosanska srebrna zdjelica izvedena između 1353. i 1370./72. godine koja je pripadala dvorjaninu bana Tvrtka I. kaznacu Sanku Miltenoviću,³ o čemu svjedoči tekst na njenom obodu.

Najznačajnija podloga za istraživanje srednjovjekovnog posuđa, koja obuhvaća i tipologiju francuskih *hanapa*, jest knjiga R. W. Lightbowna *Secular Goldsmiths' Work in Medieval France: A History*,⁴ a jedinu i najvažniju studiju posvećenu isključivo srebrnim čašama, *A Bosnian Kingdom Metalworking Tradition*, objavila je Marian Wenzel 1984./85. godine i u njoj obrađuje sve tada poznate primjerke koji se mogu povezati s područjem Bosanskog Kraljevstva.⁵ Dotad, ali i poslije, ta je građa objavljivana u sklopu pregleda jugoslavenskog i srpskog zlatarstva, kataloga manastirskih riznica i muzejskih zbirki koje čuvaju takvu građu.⁶

Srebrne čaše u obliku plitke srebrne zdjelice, u razdoblju kasnog srednjeg vijeka upotrebljavane kao posude za piće, sačuvane su u muzejskim zbirkama, a zanimljivo je da su čaše kasnijih datacija, od 16. stoljeća nadalje, u većem broju sačuvane i u riznicama pravoslavnih manastira. Ovdje su poznate kao kitorske čaše – čaše osnivača manastira, kao slavske ili svečarske čaše iz kojih se nazdravljalo o krsnim ili manastirskim slavama, a zabilježena je i sekundarna upotreba za prikupljanje priloga u crkvi.⁷ I ovi primjeri u crkvenom posjedu redovito se interpretiraju kao predmeti profane namjene, a primjerci čaša izvedeni nakon prodora Turaka kontinuirano primjenjuju ranije, pretežno gotičke stilske oblike premrežene orijentalnim utjecajima.

No za razliku od kasnijih čaša, zanimljivi su rijetki primjerci nastali prije turskih prodora, koji nastaju u razdoblju kada je dnevna upotreba *hanapa* bila tipična na području Dalmacije, Bosne i dalmatinskog zaleđa. Sačuvane čaše nastale u razdoblju prije turskog zauzimanja Bosne Marian Wenzel interpretira kao vazalske poklone, pozivajući se na natpise na nekima od njih, iako natpisi zapravo nisu jasni. Čaše se pojavljuju i na stećcima, a pojedini autori interpretiraju ih kao oznake društvenog statusa, potkrepljujući pretpostavku prikazima vitezova s plitkim zdjelicama – čašama. Analizom takvih stećaka, po njihovoj opremi i kvaliteti izrade, pretpostavlja se da su zdjelice bile u funkciji statusnog, vojvodskog atributa,⁸ što je vjerojatno objašnjenje načina takvog njihova prikazivanja.

Iako je Marian Wenzel opsežnom studijom 1984./1985. godine izvrsno obuhvatila sve čaše koje se mogu povezati s prostorom Bosanskog Kraljevstva i s razdobljem 14. i 15. stoljeća, nije se detaljnije bavila tehnologijom izvedbe predmeta sačuvanog u fondusu zagrebačkog Muzeja za umjetnost i obrt i nije uočila mogućnost naknadne aplikacije središnjeg medaljona koja je značajna za analizu predmeta. Autorica je smatrala da se radi o autentičnoj cjelini i nije se bavila razlikama u tipologiji ćirilice središnjeg medaljona i obodnog dijela. Eventualno sakralno obilježje tog predmeta postaje zanimljivo u kontekstu povezivanja s motivom Jaganjca Božjeg iskucanog na obodu srebrne čaše sačuvane u zagrebačkom privatnom posjedu. Time se ta dva primjerka izdvajaju od ostalih srebrnih čaša izvedenih tijekom 14. i 15. stoljeća, koje su većinom vjerojatno profanog karaktera.

Srebrna zdjelica s Jaganjcem Božjim izvedena je iskucavanjem srebrnog lima, oblikovana je poput plitice promjera 14,5 i

1. Hanap, srebro, prva polovina 15. st., domaći bosanski majstor, privatno vlasništvo, Zagreb (foto: S. Budek)

Hanap, silver, first half of the 15th century, local Bosnian master, private property

2. Hanap, srebro, prva polovina 15. st., domaći bosanski majstor (foto: S. Budek)

Hanap, silver, first half of the 15th century, local Bosnian master, private property

3. Detalj hanapa sa sl. 1. – Agnus Dei (foto: S. Budek)
Detail of the hanap (Fig. 1) – Agnus Dei

4. Detalj hanapa sa sl. 1. – konjanik s buzdovanom (foto: S. Budek)
Detail of the hanap (Fig. 1) – horseman with a mace

visine 4 cm (sl. 1., 2., 3., 4.). Konkavno uzdignuti rub ukrašen je bordurom od šest polukružnih lukova ispunjenih figuralnim motivima: nakon luka s *Agnus Dei* slijedi jahač u obliku životinje sa sviralom, treće polje ispunjavaju prepletene ptice, u četvrtom polju je ponovljena figura jahača, ali

5. Detalj hanapa sa sl. 1. – *amphisbaena* (foto: S. Budek)
Detail of the hanap (Fig. 1) – *amphisbaena*

s buzdovanom, u petom je pijetao, a u sljedećem prepletene *amphisbaene*. Iako motiv Jaganjca Božjeg predmet smješta u kršćanski krug, ipak ga preciznije ne određuje, budući da taj motiv kontinuirano traje u ikonografiji zapadnog kršćanstva, ali prisutan je i u ikonografiji Istočne crkve, premda rijetko.⁹ Najzanimljivije su figure jahača koje podsjećaju na konjanike sa stećaka rasprostranjenih širokim potezom dalmatinskog zaleđa, Like i Bosne i Hercegovine. Motivi konjanika pojavljuju se na stećcima samo na tom području, dok ih u Crnoj Gori i Srbiji nema,¹⁰ čime se suzuje geografsko područje mogućeg nastanka predmeta. Figure jahača oblikovane su poput fantastičnih životinja–ljudi, dlakavog tijela s repom i životinjskim glavama, jedna drži buzdovan, tipično napadno hladno oružje za blisku borbu.

Lučna polja oboda čaše uz Jaganjca Božjeg i konjanike ispunjavaju elementi fantastičnih životinja: (sl. 5.) prepleteneh *amphisbaena* i prepleteneh ptica koje očigledno slijede oblike iz srednjovjekovnih bestijarija. Usporedba tih motiva s obodom čaše iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt ukazuje na slične predloške. Obod čaše iz MUO-a ukrašen je nasuprotno postavljenim parovima lavova, pantera, orlova i basiliska te motivom jednoroga i žirafe (?) s točkastim ornamentom koji naznačuje šare krzna (sl. 6., 7., 8.). Na obje zdjelice motivi iz bestijarija oblikovani su stilski korektno, jasnih obrisnih linija, bez natruha rustične naivnosti koja se pojavljuje na

6. *Hanap*, srebro, kraj 14. ili početak 15. st., Hercegovina ili Zadar?, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb (foto: S. Budek)

Hanap, silver, end of 14th or the beginning of the 15th century, Herzegovina or Zadar?, Museum of Arts and Crafts, Zagreb

7. Detalj *hanapa* sa sl. 6. – lavovi (foto: S. Budek)

Detail of the *hanap* (Fig. 6) – lions

8. Detalj *hanapa* sa sl. 6. – Jednorog i žirafa (?) (foto: S. Budek)
Detail of the *hanap* (Fig. 6) – unicorn and giraffe (?)

9. *Hanap*, srebro, domaći bosanski majstor, 15. st., Franjevački samostan, Fojnica
Hanap, silver, local Bosnian master, 15th century, Franciscan monastery, Fojnica

čahašama kasnijih datacija. Vjerojatno su majstorima bili dostupni originalni predlošci bestijarija koji su tradicionalno kopirani točkastim ubodima duž obrisnih linija motiva. Preko njih je posipavana ugljena prašina na podlogu od pergamene,¹¹ što je bio uobičajen i jednostavan zanatski način.

Likovno povezivanje oblikovanja čaše s Jaganjcem Božjim s prostorom Bosne proizlazi i iz oblikovanja dekorativnih životinja na račvištima lukova (guska, ptica koja kljuca zrnje, barska ptica, zec i fazan). Pritom je uočljiva sličnost barske ptice s ruba tog predmeta s ukrasom staklenog medaljona nađenog pri iskapanju dvorske kapele sv. Grgura u Kraljevoj Sutjesci¹², stolnom mjestu bosanskih vladara, koja također upućuje na vezu s Bosnom. Osnovni motiv tog medaljona je barska ptica između dviju trava zaključenih bobicama koje podsjećaju na polukuglasta ispuččenja prisutna i na zdjelici s Jaganjcem Božjim ali i na obodu čaše iz Fojnice. Ta fojnička zdjelica slična je primjerku iz privatnog posjeda ali rustičnijeg je dojma, atribuirana je i datirana kao domaći rad 15. stoljeća (sl. 9.).¹³ Likovno su zanimljive paralele motiva barske ptice i još više bobičastih dekoracija medaljona iz Kraljeve Sutjeske s polukuglastim ispuččenjima na tim zdjelicama koje ukazuju na istovremenu narudžbu, a možda i nastanak u krugu istih radionica.

Dno čaše ispunjava gotički šestrolatični cvjetni motiv – »ruža« s graviranim rozetom na dnu koja također ukazuje na vezu s područjem Bosanskog Kraljevstva. Heraldčki motiv »ruža« javlja se u nizu bosanskih grbova,¹⁴ ali i na prstenu vazala Tvrtka I. iskopanom u Arnautovićima kraj Visokog.¹⁵ Gotovo jednak laticasti cvijet javlja se u centru čaše iz Muzeja primjenjene umjetnosti u Beogradu s nepoznatim grbom bosanske provenijencije koja je datirana u prvu polovicu 15. stoljeća.¹⁶ Pojedini autori već su upozorili da rozete šiljatih latica kakve se pojavljuju i na stećcima, a slične graviranim motivu u sredini

dna zdjelice mogu obilježavati i plemićki status.¹⁷ Motiv ruže s rozetom na dnu zdjelice upućuje na geografsko područje na kojem se pojavljuju i stećci s tim elementima, koje prvenstveno obuhvaća prostor Bosne. Ali slični elementi gotičkih ruža i rozeta pojavljuju se izuzetno često i u sasvim dekorativnoj funkciji, u ornamentici dalmatinskih majstora i zlatarskih radova toga razdoblja.

Iz svega proizlazi da je ova čaša nastala na geografskom području rasprostiranja stećaka s konjanicima, a vjerojatno na teritoriju Bosanskog Kraljevstva. Uspoređujući oblikovanje s medaljonom nađenim na lokalitetu Kraljeva Sutjeska, izvedenim u staklenoj pasti,¹⁸ čaša se može datirati u razdoblje od kraja 14. ili u prvu polovicu 15. stoljeća. Uz to, barske ptice nisu uobičajeni motivi koji se pojavljuju pri oblikovanju metala u 14. i 15. stoljeću, a također se ne pojavljuju ni u radovima u staklu ili staklenoj pasti, kao što je ovdje slučaj, tako da se vjerojatno radi o lokalnoj modi i direktnim narudžbama.

Poznato je da su u Fojnici i okolnim mjestima djelovali brojni zlatari, prvenstveno Dubrovčani,¹⁹ čiji je utjecaj od kraja 14. stoljeća postajao sve dominantniji i trajao je i u 15. stoljeću.²⁰ Zdjelica s Jaganjcem Božjim izvedbom ukazuje na takav utjecaj. Izvedena je iskucavanjem, ali zapravo grubim tučenjem plohe tankog srebrnog lima, zbog čega je došlo do napuknuća poput rezova, koja izrazito podsjećaju na vrstu oštećenosti zdjelice iz Savina manastira, označene dubrovačkim žigom iz 15. stoljeća.²¹ U tom slučaju tip oštećenosti proizašle iz tehnologije ukazuje na mogući utjecaj, tako da se predmet može pripisati radu dubrovačkog majstora koji je radio u unutrašnjosti, ili vjerojatnije majstoru iz unutrašnjosti školovanom u Dubrovniku. Sve navedeno ukazuje da se radi o *hanapu* bosanske provenijencije nastalom u razdoblju Bosanskog Kraljevstva te očiglednom produktu lokalne mode i narudžbe.

Zdjelice za piće oblika *hanapa* na velikaške dvorove dalmatinskog zaleđa i Bosne, ali i srednje Dalmacije, najvjerojatnije ulaze pod utjecajem anžuvinske mode s mađarskog dvora. A povezanost Bosne i dalmatinskog zaleđa, kao i Dalmacije, kao prostora recepcije *hanapa*, i daleke Francuske, posredne su i proizlaze iz političkih kontakata: prema sjeveru s ugarskim dvorom i prema jugu sa Zadrom.²² Političke veze s Ugarskom proizašle su iz vazalskih odnosa bosanskih velikaša s mađarskim dvorom Karla Roberta iz dinastije Anžuvina (1308.–1342.); njemu je vazal bio bosanski ban Stjepan II. Kotromanić, a kasnije veze s Ugarskom bile su i direktne, budući da je kći Stjepana II., Elizabeta, bila udana za Ludovika I. Anžuvina, kralja Ugarske, Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Intenzivne veze Bosne s Ugarskom prepoznatljive su i na nalazima s dvora Bobovac,²³ ali i u političkom smislu, jer Anžuvinci su kontrolirali cijelu regiju prenoseći svoj politički model viteškog društva imenovanjem kraljevskih vitezova na lokalnoj razini.²⁴ Stoga je logično pretpostaviti da su i elementi dnevnog života prihvaćani u novim političkim okolnostima ali prilagođeni lokalnoj sredini i njenim mogućnostima.

Veliku učestalost srebrnih zdjelica u tom razdoblju potvrđuju podaci o velikaškim inventarima i depozitima,²⁵ a brojnost

navoda koji ih spominju u privatnim posjedima nameće profanu funkciju kao njihovu primarnu namjenu. Najraniji poznati podaci koji spominju zdjelice na širokom geografskom području dalmatinskog zaleđa, Bosne i Dalmacije, javljaju se u zadarskim izvorima iz 14. stoljeća. Najznačajniji je inventar trgovca Mihovila koji je posjedovao veći broj srebrnih posuda za piće, osam zdjelica s vlastitim grbom u sredini, a jedna je u sredini imala emajlom izvedeno slovo M, jedna je imala emajlom izvedenog lava, a jedna natpis u dnu.²⁶ Uz to »jedna posuda za piće, okrugla, bila je ukrašena motivima životinja i listova, s geometrijskim motivom trokuta u sredini, dok se bestijarij sastojao od pasa, vukova, jelena i zmaja«,²⁷ što podsjeća na Sankovu čašu iz Metropolitan muzeja, a jedna je bila ukrašena drvećem, pticama i životinjama, poput ovdje analiziranih zdjelica.

Popis miraza bosanske princeze Marije Kotromanić, udane za njemačkog grofa Ulricha Helfensteina oko 1350. godine, navodi da je u miraz odnijela i 13 srebrnih zdjela i 16 posuda za piće.²⁸ O proširenosti takvog posuđa svjedoče i podaci o založenim »čaşama« radi dobivanja kredita; tako u Fojnici jedan dubrovački trgovac ima 20 založenih čaša, a trgovac s Neretve imao je deset takvih čaša.²⁹

O učestalosti tih predmeta svjedoče i popisi »depozita« (pohranjenih vrijednosti) u dalmatinske gradove, u Dubrovnik i Zadar. Podaci o riznici porodice Hranići, odnosno Kosača donose da 1423. godine kneginja Jela u Dubrovniku pohranjuje³⁰ velik broj skupocjenosti pa i dvadesetak pozlaćenih i nepozlaćenih srebrnih plitica i čaša, uz njih i »čåše velike s zlamenjem Sandaljevim«. Poznato je također da Vladislav Kosača 1473. godine deponira u Zadru svu srebrninu među kojom su i pladnjevi s utisnutim vojvodinim žigom, a na jednom od njih uokolo ispisanom legendom »bosanskim pismom«.³¹

Iako brojnost arhivskih podataka sugerira dominantno profanu namjenu srebrnih čaša, ipak motiv Jaganjca Božjeg otvara i mogućnost nepoznate crkvene namjene. U tom smislu zanimljiv je gravirani natpis na čaši iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt, poznatoj i kao »Ivanova čaša«, koju je objavila Marian Wenzel u opsežnoj studiji o čaşama Bosanskog Kraljevstva.³² Iako je predmet tom studijom detaljno obrađen, ipak nisu istaknute razlike u oblikovanju same zdjelice i medaljona u dnu, odnosno nije im pridano veće značenje.

Vanjski natpis uz donji rub reljefne bordure glasi: POMENI ME GOSPODI JEGDA PRIDEŠI V6 CAR(6STVO), a u dnu zdjelice je medaljon s propetim lavom uokviren tekstem: †SIJA ČAŠA IVANOVA SSO SSE PITI POMEN koji znači »ovo je čaša ivanova, kada piješ sjeti se ivana« (sl. 10.).

Način obrade ukazuje da se radi o predmetu sastavljenom od dvaju dijelova: sama zdjelica s graviranim vanjskim tekstem kvalitetom ukazuje na jednu vrstu rada, dok je centralni medaljon izveden oštrim urezivanjem u plohu, koje se može interpretirati i kao podloga za emajl. Medaljon je oblikovan rustičnije od zdjelice, lav na njemu ima heraldičko značenje povezano s Ivanom spomenutim u natpisu i podsjeća na kovani novac »vojvode Ivaniša« datiran u prvu polovicu 15. stoljeća,³³ o kome ništa nije poznato.

10. Detalj *hanapa* sa sl. 6. – centralni medaljon (foto: S. Budek)
Detail of the *hanap* (Fig. 6) – central medallion

Slova obaju natpisa stilski su različita. Po mišljenju Marinke Šimić, »tekst oboda pisan je ustavnim ćirilskim pismom u kojemu nema elemenata za određivanje pripada li hrvatskoj ćirilici ili ne, dok je tekst medaljona drugačije izrađen, različita je morfologija slova i njihova veličina. To su manje svečana i manje ugledna slova, vjerojatno i mlađa. Tu nalazimo elemente koji potvrđuju da je riječ o hrvatskoj ćirilici (bosančici), posebice se to odnosi na slova č i n. Vanjski natpis nema elemenata hrvatske ćirilice, što može značiti da je stariji, dok nije bilo tih razlika među ćirilskim pismima. Daticiju je teško odrediti, ali veća slova starija su od manjih, mogu biti iz 14. stoljeća.«³⁴

Ta dva natpisa pisana su različitim ćirilčkim pismima, za što nema logičnog objašnjenja, osim da zdjelica nije autentična cjelina. Čak i da su natpisi iste starosti – treća četvrtina 15. stoljeća – po interpretaciji Marian Wenzel, ipak ostaje nerazumljiv različit izbor pisama na istom predmetu – svečane ćirilice vanjskog teksta i širih slova na medaljonu. Širi i nezgrapniji karakter slova medaljona ne može se opravdati ni tehnološkim razlozima (uzim promjerom medaljona ili tehnikom emajla koja bi podlogu između slova ispunila staklenom masom), nego različitim mjestom nastanka.

Izuzetno je zanimljiv vanjski gravirani tekst pisan ustavnom ćirilicom koji glasi: »Pomeni me gospodi jegda prideš v6

car(6stvo).« Gotovo jednak tekst stiha pojavljuje se u mnogim hrvatskoglagoljskim misalima, počevši od najstarijega, Vatikanskoga četvrtoga s početka 14. stoljeća, kao i u dvama rukopisima, pisanim za Hrvoja Vukčića Hrvatinića, ćirilskom Hvalovu zborniku i glagoljskome Hrvojevu misalu.³⁵ Budući da se radi o gotovo jednakom stihu u jezičnom smislu, on ukazuje i na raniju dataciju od dosadašnjih, a rukopisi koji se povezuju s Crkvom bosanskom datirani su na kraj 14. ili početak 15. stoljeća.³⁶ Riječ je o stihu iz Novog zavjeta koji u modernom prijevodu glasi: Isuse, sjeti me se, kada dođeš u kraljevstvo svoje.³⁷ Budući da sâm stih u jezičnom smislu upućuje na područje Bosne, moguća je pretpostavka da se čaša može povezati s Crkvom bosanskom koja je pripadala zapadnom kulturnom krugu ali prakticirala istočni obred uz koji su čitani i dijelovi Novoga zavjeta koji se čitaju i u Istočnoj crkvi.³⁸ Stoga stih iz evanđelja zabilježen jezikom bosanskih rukopisa upućuje na vezu s Crkvom bosanskom, iz čega proizlazi i datacija čaše iz fundusa MUO u razdoblje od kraja 14. ili prve polovice 15. stoljeća.

Budući da »Ivanova čaša« ima graviran stih iz evanđelja koji se javlja u bosanskim rukopisima povezanim s Crkvom bosanskom, otvara se mogućnost obredne namjene predmeta. Pritom je moguća interpretacija u funkciji čaše za nazdravljanje poput nazdravljanja uz »slavu«, koja je danas poznata samo

kod Srba, ali koja je nekad bila proširenija u praksi istočnih obreda.³⁹ Koliko je poznato, bosanski krstjani poznavali su obred lomljenja kruha,⁴⁰ a moguće je da su poznavali i obred »slave«. Iako se o obredima ponešto zna, ipak nema podataka o upotrebnim predmetima vezanim uz kult bosanske crkve niti su poznati predmeti koji se s njime mogu povezati.

U svakom slučaju srebrna čaša iz fundusa MUO izvedena je zlatarski vrlo kvalitetno, oblikovana je poput francuskog *hanapa* te ukrašena graviranim stilom iz evanđelja preuzetim iz bosanskih rukopisa i napisanim ranom verzijom svečane ćirilice. Pretpostavljenog naručitelja predmeta treba tražiti na prostoru upotrebe ćiriličnog pisma koji obuhvaća široko područje Dalmacije, prema sjeveru sve do Istre, potom na prostoru dalmatinskog zaleđa i Bosne, ali i na prostoru dubljeg dubrovačkog zaleđa, Hercegovine i Srbije. Pritom grafija obodnog natpisa upućuje na raniju dataciju od dosadašnjih, a pravilnost ćiriličnih slova upućuje na razdoblje prije razlika u tipologiji ćirilice. No sadržaj teksta – redak iz evanđelja koji je potvrđen u bosanskim rukopisima, suzuje mogući prostor nastanka.

Po kvaliteti zlatarskog rada očito je riječ o narudžbi najvišeg aristokratskog ranga, a krajem 14. i početkom 15. stoljeća područjem dalmatinskog zaleđa, gdje je djelovala i Crkva bosanska, dominirale su tri velikaške kuće: Kosače (Hum), Radenovići i Hrvoje Vukčić Hrvatinić, značenjem mjerljive s kraljevskim kućama tog doba,⁴¹ iako one nisu jedini mogući naručitelji ovakvog predmeta. Dosadašnja pretpostavka Marian Wenzel o mogućem naručitelju iz redova humskih Kosača i dalje stoji, a posebno stoga što depozit Vladislava Kosača iz 1473. godine navodi i primjerak pladnja s bosanskim pismom. Na tom dvoru radili su i strani zlatari, potom dubrovački i kotorski, a uz dvor je djelovala i vlastita radionica.⁴² No moguće je predmet povezati i sa zapadnom zonom korištenja ćirilice, odnosno s područjem srednjodalmatinskog područja, jer se motivi zvijeri poput zmaja, harpije i lava javljaju na primjerima zadarskog crkvenog zlatarstva,⁴³ na

tijari biste sv. Silvestra i na škrinjici sv. Krševana te upućuju na moguću vezu sa zadarskim (ili splitskim) krugom, gdje ni ćirilica nije bila nepoznata. Budući da su u Zadru zdjelice sličnih opisa arhivski zabilježene, poput onih u Inventaru dobara Mihovila sukna iz godine 1385., moguća je pretpostavka o Zadru kao mogućem mjestu nastanka ove čaše ili izvoru utjecaja. Uz to kvaliteta rada ukazuje na majstora koji je poznavao srednjovjekovni bestijarij, koji motive smješta u polukružne lukove odijeljene tordiranim stupovima, što podsjeća na primjere zadarskog zlatarstva 13. stoljeća, a u kojem se javljaju i bestijarijski motivi.⁴⁴ No veza sa Zadrom samo je pretpostavljena jer predmet nije punciran ni signiran, a stilske analogije usporedive s arhivskim podacima upućuju na ranije datiranje od dosadašnjeg, odnosno na kraj 14. ili početak 15. stoljeća. Budući da nisu poznati primjerci *hanapa* 14. stoljeća u domaćem zlatarstvu, a uz regiju u širem smislu sigurno je povezana samo Sankova zdjelica iz 14. stoljeća (Metropolitan Museum), zasad je nemoguće preciznije pretpostaviti mjesto nastanka ili dataciju predmeta iz fundusa Muzeja za umjetnost i obrt.

Zaključno, srebrne zdjelice za piće tipa *hanap* upotrebljavale su se u Dalmaciji, dalmatinskom zaleđu i Bosni sigurno od 14. stoljeća nadalje. Arhivski podaci potvrđuju njihovu značajnu prisutnost od 14. stoljeća u Zadru te kasnije u Splitu,⁴⁵ a isto potvrđuju i popisi depozita bosanskih velikaša 14. i 15. stoljeća. Po graviranom tekstu stiha iz evanđelja, čaša iz fundusa MUO može se povezati s primjerkom čaše s Jaganjcem Božjim, čime se ta dva primjerka izdvajaju iz skupine profanih *hanapa* 14. i 15. stoljeća nastalih prije turskog osvajanja Bosne. Nastanak obaju primjeraka geografski se može povezati s područjem dalmatinskog zaleđa i Bosne, a gravirani redak iz evanđelja nalazi se u rukopisima vezanima za bosanskoga vojvodu Hrvoja Vukčića Hrvatinića, u Hvalovu zborniku i Hrvojevu misalu, što otvara mogućnost eventualne namjene proizašle iz teksta povezanog s Crkvom bosanskom, o čemu zasad nema podataka.

Bilješke

1 Istim pojmom kasniji izvori ponekad obuhvaćaju i svečanu funkciju »državnog pehara«, izvedenog u obliku jednako plitke zdjelice, ali s ljevkastom nožicom. Više u: R. W. LIGHTBOWN, *Secular Goldsmiths' Work in Medieval France: A History*, London, 1978., 20.

2 Danas u Cloisters Collection, Metropolitan Museum of Art, New York. MARIAN WENZEL, *A Bosnian Kingdom Metalworking Tradition*, u: *Peristil*, 27–28 (1984.–1985.), 9–12.

3 Poreznik kod bana Stjepana II. Kotromanića. Vidi u: MARKO VEGO, *Nadgrobni spomenici porodice Sankovića u selu Biskupu kod Konjice*, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 10 (1955.), 160–161.

4 R. W. LIGHTBOWN (bilj. 1.).

5 MARIAN WENZEL (bilj. 2.), 5–40.

6 Umetnička obrada metala, katalog izložbe, Beograd, Muzej primjenjene umetnosti, 1956.; BOJANA RADOJKOVIĆ, *Srpsko zlatarstvo 16. i 17. veka*, Novi Sad, Matica srpska, 1966., 34; MIRJANA ŠAKOTA, *Riznica manastira Banje kod Priboja*, Beograd, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1981., 75–76; MIRJANA ŠAKOTA, *Dečanska riznica*, Beograd, Prosveta, 1984., 172, 190; VERA BORČIĆ, *Zbirka umjetnički obrađenog metala Srba u Hrvatskoj*, Zagreb, PMH, 1971., 37; Muzej za umjetnost i obrt – izbor iz fundusa, Zagreb, MUO, 1993., 82; MILA GA-

- JIĆ, Srebrne čaše poznog srednjeg veka u Srbiji, Beograd, MPU, 2010.
- 7
MIRJANA ŠAKOTA (bilj. 6., 1981.), 75–76.
- 8
ŠEFIK BEŠLAGIĆ, Stećci – kultura i umjetnost, Sarajevo, Veselin Masleša, 1982., 173.
- 9
Zadržava se temeljem odluke 7. Vaseljenskog sabora koji dozvoljava štovanje ikona. Zahvaljujem Branimiru Jokiću, SPC, Zagreb.
- 10
Iako se stećci rasprostiru i područjem zapadne Srbije i Crne Gore, ondje nisu nađeni konjanički motivi niti samostalni niti u kompozicijama lova. ŠEFIK BEŠLAGIĆ, (bilj. 8.), 329.
- 11
JANETTA REBOLD BENTON, *The Medieval Menagerie*, New York, Abbeville Press Publishers, 1992., 71.
- 12
Vidi u: PAVAO ANĐELIĆ, Bobovac i Kraljeva Sutjeska, Sarajevo, Sarajevo Publishing, 2004., 200, 233.
- 13
ĐURO BASLER, *Metalwork*, u: *Franciscans on the Crossroad of Cultures and Civilizations*, Zagreb, MGC, 1989., 132–134, 222.
- 14
Slične rozete javljaju se na nizu štitova grbova bosanskog plemstva. IVO BANAC, *Grbovi / biljezi identiteta*, Zagreb, GZH, 1991., 185, 205, 257, 268, 271, 282, 297.
- 15
MARIAN WENZEL, *Povijest Bosne i austrougarska politika – srednjovjekovni pojasevi, bajka o bogumilima i grobovi kraljeva Tvrtka I i II*, u: *Peristil*, 30 (1987.), 33.
- 16
Usporedi s: MILA GAJIĆ (bilj. 6.), 96.
- 17
ŠEFIK BEŠLAGIĆ (bilj. 8.), 133, 212.
- 18
Na podatku zahvaljujem mr. Mirsadu Sijariću, Zemaljski muzej Sarajevo.
- 19
CVITO FISKOVIĆ, *Dubrovački zlatari od XIII do XVII stoljeća*, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 1 (1949.), 143–249.
- 20
PAVAO ANĐELIĆ, *Umjetnička obrada metala*, u: *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*, (ur.) Alojz Benac, Sarajevo, Veselin Masleša, 1984., 525–526.
- 21
Vidi u: *Zlatno doba Dubrovnika*, katalog izložbe, (ur.) Vladimir Marković, Margarita Šimat, Ivana Čukman Nikolić, Zagreb, 1987., 256, 378.
- 22
PAVAO ANĐELIĆ (bilj. 20.), 524.
- 23
IVAN ALDUK, *Stećci u kontekstu evropskog i našeg srednjovjekovlja*, u: *Stećci*, (ur.) Jasminka Poklečki Stošić, Zagreb, GKD, 2008., 46–47.
- 24
BRANKA GRBAVAC, *Zadarski plemići kao kraljevski vitezovi u doba Ludovika I. Anžuvina*, u: *Acta Histriae*, 16 (2008.), 89–116.
- 25
Detaljna bibliografija u: VESNA MUŠETA AŠČERIĆ, *Bosanski stil – jedna od osobnosti bosanskog srednjovjekovlja*, rad s naučnog skupa »Umjetničko nasljeđe B i H«, Sarajevo, 1999., www.ibin-sina.net (7. 7. 2011.)
- 26
Inventar dobara Mihovila suknaara pokojnog Petra iz godine 1385., (prir. i preveo) Jakov Stipišić, Zadar, SICU, 2000., 41, 48, 49, 50.
- 27
MARIJANA KOVAČEVIĆ, *The images of Dragons in the Gothic Style Goldsmiths' Work of Zadar*, u: *IKON*, 2, (2009.), 225.
- 28
LJ. THALLÓCZY, *Prilog k životopisu Mladena Šubića, bana bosanskoga*, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, V, (1893.), 23–25.
- 29
VESNA MUŠETA AŠČERIĆ (bilj. 25.).
- 30
EMANUEL LILEK, *Riznica porodice »Hranići« (nadimak Kosača)*, u: *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, II, (1889.), 10–16.
- 31
MARKO ŠUNJIĆ, *Bosna i Venecija*, Sarajevo, Napredak, 1996., 325.
- 32
MARIAN WENZEL (bilj. 2.), 25, 28.
- 33
Usporedi s novcem u: DOBRILA POPOVIĆ GAJ, *Zbirka srpskog srednjovjekovnog novca Muzeja primenjene umetnosti u Beogradu*, u: *Zbornik Muzeja primenjene umetnosti u Beogradu*, (ur.) Nada Andrejević-Kun, 13, Beograd, 1969., 57.
- 34
Zahvaljujem na analizi dr. Marinki Šimić, Staroslavenski institut u Zagrebu.
- 35
Interpretacija dr. Marinke Šimić koja će se ovime baviti u posebnom radu.
- 36
PLANINKA MIKULIĆ, *Bosanski i humski iluminirani rukopisi*, u: *Bosna Franciscana*, 13 (2000.), 157.
- 37
Lk 23, 42. Identifikacija i interpretacija prof. dr. Aco Girevski, Pravoslavni bogoslovni fakultet »Sv. Kliment Ohridski«, Skoplje.
- 38
PLANINKA MIKULIĆ (bilj. 36.), 158–160.
- 39
RADOSLAV GRUJIĆ, *Crkveni elementi krsne slave*, u: *Glasnik skopskog naučnog društva*, VII–VIII (1930.), 35–75.
- 40
PEJO ČOŠKOVIĆ, *Interpretacije Kniewaldovog kritičkog izdanja Bilinopoljske izjave*, u: *Prilozi Instituta za istoriju*, 32 (2003.), 75–117.

41
EMIR FILIPOVIĆ, Viteške svečanosti u Budimu 1412. godine i učešće bosanskih predstavnika, u: *Spomenica akademika Marka Šunjića*, Sarajevo, 2010., 285–306.

42
MARKO ŠUNJIĆ (bilj. 31.), 196., 324.

43
MARIJANA KOVAČEVIĆ (bilj. 27.), 217–227.

44
Usp. IVO PETRICIOLI, Relikvijar glava sv. Grgura, Stalna izložba crkvene umjetnosti u Zadru, Zadar, SICU, 2004., M2–6, 7.

45
MARKO ŠUNJIĆ (bilj. 31.), 196., 327.

Summary

Arijana Koprčina

A Contribution to the Research of Bosnian *hanap*

This article deals with medieval drinking vessels – the *hanap* – based on the analysis of three examples. One is preserved at the Museum of Arts and Crafts in Zagreb (MUO), another in a private collection in Zagreb, and a third at the Franciscan monastery of Fojnica. On all three *hanap* vessels, there are arched fields along the edges, containing depictions of real and fantastic animals modelled after those from the bestiaries. An especially interesting example is the *hanap* preserved in a private collection, since its edge is decorated with the motif of Agnus Dei, horsemen such as those found on Bosnian tombstones, and the motif of amphibiaena. Similar animal motifs are found on the *hanap* from the monastery of Fojnica, but in a more rustic variety. Certain elements from these two objects can be associated with the heron motif and the berry-like elements from the glass medallion found at the archaeological site of Kraljeva Sutjeska, once the court of Bosnian kings. The third example, namely the *hanap* from the holdings of MUO, also contains elements from a bestiary, with several animal couples: lions, birds, and basilisks, as well as a unicorn and an unidentified animal. Its specificity is a Cyrillic inscription with a verse from the Gospels: »POMENI ME GOSPODI JEGDA PRIDEŠI V6 CAR(6STVO)« (»Lord remember me when thou shalt come into thy kingdom,« Lk 23,42). An almost identical verse is found in a number of Croatian Glagolitic mass books from the early 14th century, as well as Hrvoje's Missal and Hval's Miscellany from the early 1400s. An analysis of the Cyrillic letters and the stylistic features have led the authors to date the *hanap* from MUO earlier than it had previously been the case, probably to the turn of the 15th century or to its beginnings. Even though the function of the *hanap* was primarily to serve as profane drinking vessels, which is attested in a number of inventories related to the possessions of Dalmatian citizens and Bosnian noblemen in the 14th and 15th centuries, the sample from MUO, with its Cyrillic inscription that uses the type of letters which stems from the time before the division of Cyrillic scripts, indicates that its date must be earlier. The Gospel verse also indicates the possibility of its sacral or ritual function, possibly related

to the Bosnian Church, although there are no additional sources that could corroborate this hypothesis. In terms of typology, such objects probably appeared in this region under the Angevin influence, since this dynasty took over the Hungarian throne in the 14th century and brought French customs with it, not only to the courts of Bosnian noblemen who were their vassals, but also to Dalmatia, especially Zadar, which was subjected to the same political authority. Traces of French influence in designing such objects are also found in the most famous Bosnian *hanap*, called »Sanko's«, from the third quarter of the 14th century, which was made for Sanko Miltenović, courtier of King Tvrtko I, and is today preserved at the Cloisters Collection of Metropolitan Museum in New York. There are many data on the *hanap* from the inventories of Bosnian nobility and Dalmatian citizens, and the earliest published data from the archives of Zadar mention such vessels in the second half of the 14th century. Bosnian silver vessels are also mentioned in Split in the 15th century, and in another important collection, that of the Bosnian noble family of Kosača, who deposited some trays with Bosnian inscriptions in Zadar in 1473. So far, researchers have established links between the Dalmatian goldsmiths, primarily from Dubrovnik and Zadar, and the territory of Bosnia, since goldsmithing was under the continuous influence of the Dalmatian masters. The masters of Dubrovnik were the most influential in the 15th century, but much less is known about the influence of goldsmiths from Zadar and about Zadar as an important centre of goldsmithing. Influences from Zadar were intense in Bosnia as early as the 14th century, which corresponds to the political circumstances of the period. That is why the two *hanap*, with their motifs linked to the territories under the rule of Bosnian kings, reveal the influence of Dubrovnik in their technique, while the sample from MUO and its motifs can be linked to the central Dalmatian region, most probably Zadar.

Key words: *hanap*, goldsmithing, bestiary, medieval culture, Cyrillic script, Bosnian Church, tombstones